

ISSN 0350-185x

UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LXVI

*У СПОМЕН НА АКАДЕМИКА
ИРЕНУ ГРИЦКАТ*

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горџан-Премк,
др Милка Ивић, др Лили Лашкова, др Александар Лома,
др Софија Милорадовић, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Предраг Пипер, др Слободан Ремејихић, др Андреј Н. Собољев,
др Живојин Сјанојчић, др Срејко Танасић, др Зузана Тојолињска,
др Драго Ђујић, др Виктор Фридман*

Главни уредник:

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2010

РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик

СЕМАНТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА ИРЕНЕ ГРИЦКАТ

У раду се говори о семантичким истраживањима Ирене Грицкат. Групишу се и сумирају главни мотиви, теме и резултати њених испитивања, указује се на значај шездесетих година прошлог века за стваралаштво Ирене Грицкат, одређује се њен став према доминантним лингвистичким правцима и литератури о језику.

Кључне речи: Ирена Грицкат, семантика, лексикологија, лексикографија.

Циљ ове анализе јесте да се представе, опишу и критички оцене семантички погледи академика Ирене Грицкат. Грађу за анализу чине њена претежно синхронијска семантичка и граматичко-семантичка истраживања. Изван наше пажње остаће радови у вези са лексикографијом (описом и оценом различитих речника), као и они који су посвећени историји српског језика. Све оцене, закључци и напомене односиће се само на радове Ирене Грицкат који су наведени у списку литературе на крају овог рада.

1. ЗНАЧАЈ ШЕЗДЕСЕТИХ ГОДИНА. Ирена Грицкат је прве своје лингвистичке радове објавила 1949. године, а последње пред крај прве деценије ХХI века, што значи да се дуже од пола века бавила језичким проблемима. Према нашој оцени, у току тог дугог и плодног радног века, најзначајнији период њеног стваралаштва

представљају шездесете године прошлог века. У том периоду, Ирена Грицкат се први пут бавила лингвистичким темама којима се касније много пута враћала. Њени први приступи из тог времена били су свеобухватни – одређено језичко питање она је разрађивала и синхронијски и дијахронијски, и граматички и семантички, и србистички и славистички. Осамдесетих и деведесетих година, она се често враћала истим темама, полазећи од сопствених закључака до којих је дошла шездесетих година. Закључке обично није кориговала, само их је разрађивала и прецизирала, старе примере допуњавала новим, неке проблеме који су у радовима из шездесетих били тек назначени, обрађивала је и заокруживала. Иако су шездесете године биле тек почетак њеног стваралачког рада, изгледа као да је Ирена Грицкат још тада достигла пуну научну зрелост и исказала највиши степен своје радне енергије и инспирације за лингвистичке теме.

2. МОТИВАЦИЈА ЗА НАУЧНА ИСТРАЖИВАЊА. Разлоге за изузетну научну плодотворност Ирене Грицкат шездесетих година XX века проналазимо у чињеници што је она у то време радила као лексикограф на изради *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности. Њен приступ лексикографском раду био је изразито научни. Граматички и семантички проблеми на које је наилазила обрађујући лексикографску грађу дубоко су је инспирисали, а она се није задржавала само на томе да у речнику понуди решења, већ се њима свестрано и исцрпно бавила у својим научним студијама. Ова чињеница показује колико је Ирена Грицкат промишљено, дубоко и одговорно прилазила лексикографском послу и обради језичких датости. Пажњу заслужује и већ наведени податак, очигледан из њене библиографије и садржаја њених радова, да за Ирену Грицкат никада ниједан проблем није био до краја исцрпљен и зато им се често враћала. Ово указује на један важан квалитет озбиљних научника да се никада не задовољавају већ постигнутим и да не подлежу утиску да је неки језички проблем заувек решен.

Осим лексикографског рада, мотивација Ирене Грицкат за њене научне преокупације свакако се крије и у њеној билингвалности. Инспирисале су је језичке чињенице које се разликују у руском и српском језику. Чини се да отуда потиче и њена заинтересованост

за дијахронијски приступ језичким питањима. У многим својим радовима, она је, уочивши различитост неке језичке појаве у руском и српском језику, покушавала да открије који од ова два језика чува стару прасловенску слику, а који је доживео иновацију током времена и да поброји језичке и ванјезичке услове, изазиваче настанка те иновације. Због тога се језичким фактима у радовима Ирене Грицкат често приступало из славистичког и дијахронијског угла, што се и уклапало у традиционални прилаз језичким питањима у србистици и славистици половином двадесетог века. Ваља констатовати и то да је Ирена Грицкат у својим контрастивним истраживањима предност увек давала српском језику и готово обавезно га је називала нашим језиком, док је руски увек служио као језик са којим се српски језик пореди.¹

3. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП. У радовима из шездесетих година прошлог века, Ирена Грицкат је језичким појавама које анализира приступала свеобухватно и врло слојевито. Анализе је изводила на бројним примерима из књижевности, штампе и из речника.² Теоријско-методолошки приступ језичкој грађи у радовима Ирене Грицкат је традиционалан, под јасним утицајем компаративно-историјске научне парадигме у лингвистичким истраживањима.

Ни у радовима из последњих тридесетак година, Ирена Грицкат није мењала приступ језичком факту. Последњих деценија променило се само то што је у неким радовима сужен фокус истраживања, тако да тек од осамдесетих година, чешће можемо говорити о чисто семантичким или чисто синхронијским истраживањима. Теоријско-методолошки приступ је у свим њеним радовима остао традиционалан.

Чак ни у време када је била млада, радознала а образована лингвисткиња, Ирена Грицкат није имала потребу да се окуша у новим методама, а њих је двадесети век често доносио. Њу је увек

---

¹ О томе Ирена Грицкат каже: „Била сам увек проучавалац српског (српско-хрватског!) језика, и зналац руског... Више као свој осећам српски језик. То нема везе са чињеницом проучавања. Српски је језик моје домовине, мога школовања, највећег броја мојих пријатеља и симпатија“ (Радовић-Тешит 2009: 129).

² Богато извориште грађе Ирена Грицкат је проанализала у Речнику ЈАЗУ и Речнику САНУ.

привлачио језички проблем, а не метода или научна мода. Однос према структурализму експлицитно је одредила у свом раду о покушају примене структуралистичких метода на проблеме словенског глагола (Грицкат 1953–1954: 329): „Код структурализма се осећа у првом реду брига око метода [...] Стога нам он у погледу својих лингвистичких резултата углавном изгледа стерилан [...] Структуралисти су унели у предмет својег интересовања много нових термина, много нових гледишта, форми мишљења, тежње за прецизношћу; то би могло бити веома корисно за нашу науку, кад бисмо били сигурни да је све то ново у стању да је обогати. Међутим, такав се закључак не намеће; а ученост и новост не треба да нас засене. Структурализму [...] мора се прво пребацити недовољно озбиљно прилажење резултатима старије науке; а да би се пропагирала нова метода, знање у том правцу треба да буде беспрекорно.“ Са данашњег становишта, када се у обзир узму сви резултати лингвистике до којих се дошло применом структурализма, критика Ирене Грицкат делује преоштро. Овде се она износи да би се показао њен став према научним методолошким новинама уопште.

4. ОДНОС ПРЕМА ЛИТЕРАТУРИ. Колико се може запазити, ретко се дешавало да је Ирена Грицкат проналазила инспирацију за неко истраживање у чланку или књизи неког другог научника – у неком туђем схватању, закључку или примеру. Она је била у доброј мери затворена према литератури, на сличан начин као према модерним истраживачким методама. У многим својим радовима она цитира литературу, али констатује да нико до сада није анализирао аспект одређеног проблема на начин који је привукао њену пажњу. Понекад би само у фусноти побројала имена аутора и називе радова у вези са темом коју истражује, али би се само каткад осврнула на неки пример или мишљење изнесено у тим радовима. Никада се није трудила да наведе исцрпну библиографску листу радова у вези са темом. У чланку *О анџонимији* из 1961, на пример, није цитирана ниједна библиографска јединица, иако се у славистичком свету у то време већ увелико писало о овој појави. У првој фусноти тога рада (Грицкат 1961: 87) стоји: „Према неким теоретичарима антоними уопште не могу бити речи истог корена“, а након цитата се не упућује на радове ниједног од тих теоретичара. Због свих ових података помало изненађујуће делује њен текст *О њрилозима у срп-*

скохрвајској лингвистичкој науци (1983), који је скоро у целости посвећен резултатима истраживања других аутора о прилозима. У раду се прецизно и критички наводе различити приступи.

Разлог за овакав однос према прочитаном лежи у чињеници што је Ирена Грицкат увек полазила од језичког факта. Тај факт, односно неки проблем у вези са њим, она је покушавала да реши анализирајући, пре свега, језичку грађу. Литературу би ишчитавала тражећи у њој одговоре на питања која је поставила, а не из жеље да се информише шта је све о датој појави написао неки лингвиста. Када би се враћала некој теми (о чему ће касније бити речи), она то није чинила зато што је у литератури пронашла решење за неки проблем који је давно поставила или зато што је покушавала да разреши дилему коју је поставио неки други лингвиста, већ увек зато што је настављала да мисли о ономе што је сама себи раније задала. Зато се она у свим радовима, на пример, о деминуцији, или о прилозима, или о глаголском виду, обично позива на сопствене радове и резултате до којих је дошла у њима. Размишљала је слободно и самостално. Није била оптерећена теоријама ни већ постигнутим научним достигнућима. Можда су зато резултати њеног рада толико оригинални.

5. ЈЕЗИК И СТИЛ. Радови Ирене Грицкат писани су јасним, прецизним научним стилем који каткад прелази у књижевноуметнички или стил неких природних наука. Ево неколико примера: центрипетална семантика (2000: 225); глаголи и прилози се сабирају уз мањи или већи губитак стварносне компатибилности (1989: 14); антонимија се јавља онда када је некој речи намена „да предухитри обрнуту представу“ (1961: 89); Надамо се да смо на овом месту осветлили бар оно што представља чворове у изванредно богатом семантичком ткању те речи (1961г: 81); крњење чисте лексикографске архитектонике; замишљива имперфектизација (1984: 198; 201); А што се језика тиче, постоје, различито у различитим епохама немирна подручја, разбацана међу умиреним, слично труским или вулканским (1983: 40); када се генитив наслања на номинатив израњају и стимулишу се присенци „као да доспевају у својеврсно индукционо поље“ (1986: 79).

6. НАЈЧЕШЋЕ ТЕМЕ ГРАМАТИЧКО-СЕМАНТИЧКИХ СИНХРОНИЈСКИХ ИСТРАЖИВАЊА. Направићемо кратак преглед тема које су

најинтензивније заокупљивале пажњу Ирине Грицкат. Навешћемо називе радова и године издања да би се потцртало колико су дуго-трајна била њена интересовања за одређене теме. Године и наслови наводе се и због тога што се, скоро редовно, може запазити иста структура, исти пут овладавања одређеном тематском целином: обично је први рад у једном тематском кругу био најопштији (у највећој мери заснован и граматички и семантички), да би се, затим, све више ишло ка чистој семантици. Можда би се могло рећи да су интересовања Ирине Грицкат пред крај живота била у највећој мери семантичка. Запазиће се и то да је ауторка престала да се бави темама из савременог српског језика када је 1969. године напустила лексикографски посао и започела рад у Народној библиотеци. Период седамдесетих година прошлог века посветила је истраживању историје српског језика. Након пензионисања (крајем седамдесетих година) па све до краја живота, она се, у научном смислу (по темама и истраживачким преокупацијама), вратила тамо где је стала шездесетих година. Наслови радова и године објављивања то јасно показују. Наравно, за све то време развијала је и паралелни истраживачки пут у вези са историјом српског језика.

Питањем деминуције, посебно деминутивних глагола, Ирина Грицкат почела је да се бави 1955. године у опширном чланку под називом *Деминутивни глаголи у српскохрватском језику*. Пошто је фокус тог истраживања био у суфиксима за творбу деминутивних глагола, питање типова деминутивних значења обрађено је 33 године касније, дакле, 1988. године, у раду *Значења афиксалне глаголске деминуције*. Затим су се у обради различитих подврста деминутивног значења отворила нека нова питања о природи деминуције, па се Ирина Грицкат још једанпут бавила том темом 1995. године у раду *О неким особеностима деминуције*.

Већ у истраживањима глаголске деминуције, отворило се сложено питање глаголског вида, посебно односа између итеративности и деминутивности глагола, па је, тако, и глаголски вид био предмет дугогодишње пажње Ирине Грицкат. Давне 1957. године објавила је два рада посвећена овој теми: *Неколико зајажјања о глаголском виду* и *О неким видским особеностима српскохрватског глагола*. Запажајући разлике у значењима српских и руских префиксираних глагола, Ирина Грицкат се заинтересовала за тзв. чисту перфекти-

зацију, па је тако 1966. године настао њен рад *Префиксација као средство граматичке (числне) перфектизације*, а пошто јој се учинило да семантичкој страни овог процеса није посветила довољно пажње, 1967. године објавила је чланак *Шта даје за проучавање глаголске семантике числне (граматичка) перфектизација путем префиксације*. Питању глаголског вида из семантичког угла Ирена Грицкат вратила се и 1985. године у раду *Одлике глаголског видског парњаштва као семантички индикатори*.

Проблем префиксације заинтересовао ју је и у радовима о појединачним префиксима, па је 1981. године, у светлу анализе сличности и разлика између Речника САНУ и Речника ЈАЗУ, анализирала значења и обраду глаголског префикса *за-*, а 2000. године обрадила је и *Префикс с(а)- уз глаголе у српском језику*.

Дружење са прилозима Ирена Грицкат је отпочела још 1961. године у раду *Прилози и њихов однос према придевима и придевским значењима*. Пажњу јој је привлачила одредбена семантика прилога у односу на глаголе. Само годину дана касније, објавила је и рад *О једној особености прилога и прилошких синтагми у српскохрватском језику*. Две деценије касније, 1983. године, Ирена Грицкат се враћа својој омиљеној теми радом *О прилозима у српскохрватској лингвистичкој науци*. Године 1989. објављен је рад *Прилошке речи посматране кроз феномен антонимије*, а 2000. године и последњи рад у вези са том темом *Појаве метафоричности у прилозима*.

Проблем антонимије није заинтересовао Ирену Грицкат само 1989. године, када је истраживала прилошку антонимију, већ и пре тога: 1961. године у раду *О антонимији* и у тексту *О неким проблемима негације у српскохрватском језику*.

У једну групу могу се објединити и радови Ирене Грицкат посвећени синтагматским семантичким лексичким односима. Њима се бавила у већини својих радова о прилозима, затим 1986. године у раду *Експресивне синтагме са жеништвима у српскохрватском језику* и 1997. године у раду *Шта све значи „значити“*.

У наведеним радовима о међусобном значењском утицају лексема које су заједно употребљене, али и у другим радовима, Ирена Грицкат је додиривала или се сасвим посвећивала питањима стила и стилистике. Један од првих радова о томе написан је 1967. године и носи наслов *Стилске фигуре у светлу језичких анализа*, али и у

неким радовима из области дијакхронијске лингвистике, као што су *Размишљања о сџилу у нашим сџарим сџисима* (1972) и *О неким сџилским фиџурама у Похвалама кнезу Лазару* (1975).

7. СЕМАНТИЧКА ИНТЕРЕСОВАЊА. 7.1. *Уџицај конџексџа на значење*. Однос према месту семантике у својим истраживањима и у лингвистици уопште, Ирена Грицкат је језгровито исказала реченицом: „Можемо рећи, заједно са другим истраживачима, да је лингвистика у суштини потрага за значењима“ (1984: 203). У свом кратком, а инспиративном раду *Шџа све значи „значџиџи“?* (1997), али и у неким ранијим радовима (исп. нпр. Грицкат 1967; 1986) ауторка износи своју, могло би се рећи, главну преокупацију у вези са појмом лексичког значења. Та преокупација произлази из угла из којег она посматра значење, а то је угао одговорног лексикографа који је запитан над проблемом дефинисања значења у описном речнику. Она је, наиме, заинтересована за питање великог, понекад неочекиваног, уџицаја контекста на значење лексема. Циљ јој је да размотри „како се значење, заправо, догађа, да ли се оно увек може беспроблемно утврдити, или уз напомену да је одговарајућа идентификација добијена тек захваљујући контексту; или нам у неким случајевима уопште измиче изједначење између употребљене речи и било каквог лексикографског објашњења“ (1997: 395). Задатак лексикографа (као и сваког проучаваоца значења) је сте да „идентификује концепцију (или више њих) која је у дату реч нашем свешћу уграђена“ (1997: 395). Понекад треба идентификовати концепцију коју је у реч уградила свест писца, као у примеру: *Ломџм ѓусџе веђе на служе*. У овој реченици Добрице Ћосића коју је Ирена Грицкат цитирала у неколико својих радова удаљених деценијама један од другог, *ломџџи веђе* значи *мрџџиџи се*. Значење се остварује, како каже Ирена Грицкат, „варничењем између речи, пробојним смисаоним пражњењем, која су и некоректна при критеријуму буквалности, и изазовна за уметничко чуло“ (1997: 398). Глагол *ломџџи* још би се некако и могао дефинисати у значењу који је остварио у наведеном контексту, али је готово немогуће дефинисати значење именице *белуџџак* о којем пише Васко Попа. Тај белутак је хитнут у ваздух, па је ишчезао, *на земљу се није враџио, на небо се није џоџео... ено белуџџка, ни на небу ни на земљи, самоџ себе слуша међу свейџовима*. Ирена Грицкат примећује да се

„белутак овде не везује ни за шта од наше истовремене когниције, па опет изазива неку менталну, или неку емотивну реакцију, он је алегорија, симбол, подсећа на нешто неуловљиво, чак ствара емпатију. Значи да и та реч опет нешто значи узета заједно са својим реченичним односно ширим контекстуалним окружењем“ (1997: 398). Ирена Грицкат је забринута због тога што постоје значења лексема као ово које има *белуџак*, што их лексикографи не могу идентификовати у речнику, јер је на њих утицало и нешто више од синтагматских лексичких односа и од полисемије. Не може се просто рећи да је *белуџак* употребљен метафорички у овом контексту. На значење те лексеме утиче и асоцијативни контекст, емоционални контекст и сасвим индивидуални поглед на свет и писца и читаоца... Због тога је тешко пронаћи адекватан метајезик којим би се ово значење могло дефинисати.

Стварање, „догађање“, обликовање значења контекстом или у контексту привлачило је пажњу Ирене Грицкат и у њеним ранијим радовима. Тако, она пише о лексемама у основном значењу које су употребљене у неодговарајућем облику (и ту појаву назива *мелуџакса каиџеџорија*) и о уобичајено употребљеним граматичким категоријама које су испуњене неодговарајућим лексемама (*мелуџасемија*)³ (Грицкат 1967: 228). Као један од примера за метатаксу категорија наводи се Тосићева реченица: *Он није могао ђуџањем џо да џрџи* (уместо *ђуџеђи*, у *ђуџању*). Инструменталом се, сматра ауторка, казује да је ђутање било оруђе, начин трпљења, а не његов пратилачки моменат. Још један пример: *не џресџајуђи да сузи на џрошле нођи*. *Сузиџи* овде значи *џиџо џлакаџи*, међутим, захваљујући додатку „на нешто“, јавља се нова асоцијација – *мислиџи*, *џодсеђаџи се на нешџо у сузама*.

Примери за метасемију су *крџе облака*, *клинџи кише* итд. Ирена Грицкат (1967: 231) их овако коментарише: „У оваквим граматички исправним додирима лексички инкомпатибилних речи ства-

³ Ирена Грицкат користи обиље термина у вези са овим појавама: *мелуџакса каиџеџорија*, *мелуџасемија*, али и *мелуџахронизам* (*мелуџаџакса времена*), *мелуџаџомаџизам* (*мелуџаџакса џадеђа*). Она, међутим, не упуђује на литературу у вези с њима, тако да остаје нејасно до које мере је о овим појавама писано, како су оне до тада називане, да ли је неку од њих она сама уочила и именовала или су све преузете из литературе.

рају се нове значењске величине, са вишком нове изражајне снаге.“ Овакве лексичке комбинације „стављају читаоца у могућност да допуњује смисао сопственим примислима.“ У једној реченици ауторка (1967: 233) каже да ће навести још неколико примера „друкчијег или сложенијег контактирања међу речима, са истим резултатима стилског издизања.“ Треба обратити пажњу на идеју исказану у овој реченици о постојању степена сложености међулексичког контакта.

У раду о експресивним синтагмама са генитивима (Грицкат 1986) испитују се ове конструкције са циљем да се групишу различите могућности испољавања експресивности омогућене управо синтагматским спојем двеју именица. Понављају се и примери *крѷе облака, клинци кише, маје влаге* (о којима је први пут писано 1967. године) и објашњава се да је у њима на делу *синѷагмаѷска*, а не *лексичка фиѷураѷвностѷ*.

Међу различитим семантичким типовима ових генитива пажњу привлаче они типа *зима ѳодине* у којима се генитивом максимализује номинатив. Максимализација, примећује Ирена Грицкат (1986: 83), иде правцем оног квалитета који је у представама говорника најјаче везан за реч стављену у номинатив. Тако је, рецимо, *раѷ сѷолећа* најкрвавији рат у сто година. Ова значењска особеност названа је новим семантичким слојем, а то је *суѷерлаѷвностѷ власѷиѷѷоѳ значења именице*. Када се генитив наслања на номинатив, развишља И. Грицкат, изроњавају и стимулишу се семантички слојеви и присенци „као да доспевају у својеврсно индукционо поље.“ Ти присенци се у радовима Ирене Грицкат називају *криѷѷосемемама*, а оваква семантика је *суѷсеманѷѷика* или *криѷѷосеманѷѷика*.⁴

⁴ Питању *криѷѷосеманѷѷике* И. Грицкат је посветила доста коментара и напомена у својим радовима. Тако, на пример, разлог за употребу *везника а* уместо *и* код неких старијих црногорских писаца (*Везир осѷаѷи Подѳорицу а уѷече низ Ђемовско ѷоље*) „треба потражити на неким *криѷѷосеманѷѷичким равнима*“ (Грицкат 2000: 222). У раду о експресивним синтагмама са генитивима (1986) каже да се „неконвенционалним везама подстиче изроњавање постојећих *криѷѷосемема*“ и да је у речи *ауѷомобил* замислива „не само семантика техничких перформанси које достижу висок степен успешности, него и семантика (супсемантика, *криѷѷосеманѷѷика*) жељеног предмета.“ У истраживању неких особености деминуције (1995) стоји да говорник зна да може рећи *леѷушкасѷа девојка*, али не и **леѷушкасѷа веранда* „зато што је меродаван у процени

7.2. *Семантика прилога*. Ирена Грицкат је о прилозима писала 1961, 1962, 1983, 1989. и 2000. године. Дакле, цео живот се интересовала за ову врсту речи. Оно што је ауторки било најважније понављало се из рада у рад. Једна од тих сталних тачака јесте семантички утицај прилога на реч коју одређује, а обично је то глагол. Може се закључити да ју је и ка прилозима вукла заинтересованост за синтагматске лексичке односе и за оне слојеве значења (како она каже, присенке или криптосемеме) које лексема добија у контексту, а који су понекад неухватљиви или тешко ухватљиви за лексикографа: „Речник тумачи изоловане речи, али свака изолована реч носи у себи семантички набој који је креиран и креативан у међулексичким додирима. Стога је описном речнику главни задатак да разјашњава добијене резултате тих додира“ (Грицкат 1983: 26).

Једно од важних општелингвистичких питања које Ирена Грицкат (1961в: 76) поставља (инспирисана семантиком прилога) јесте шта је уопште „ближе одређивање“ у језику. Она сматра да ближе одредити (именицу, глагол или придев) значи „објавити нешто из потенцијала речи, схваћеног, разуме се, у ширем смислу, тј. и као скуп разних спољних одредаба и привремених карактеристика, а не само иманентних особина и својстава.“ Грицкатова примећује да су најшире могућности при одређивању именица и због тога су придеви (који одређују именице) разноврснији по врстама и количини од прилога. Глаголи и придеви немају толике могућности које би могла осветлити одредбена реч. Због тога се не може адвербијализовати сваки придев.

Још једна важна општа напомена односи се на значењску разлику која се испољава између придева и прилога, а читује се у томе што „значење придева мора бити на било који начин инхерентно значењском садржају именице уз коју он стоји (макар и метафорично; макар сам придев утицао на значењско померање у именици), док прилог може да стоји – уз глагол – као екстравербална одредба,

---

семантичког потенцијала датог суфикса, условно речено *криптосеме* или чак *криптиосителе* која се у њему изградила.“ Из ових примера (а ограниченост рада не допушта да наведемо све) види се да је И. Грицкат развила чак и терминологију *криптосемантике*. Остаје да се она детаљно истражи, како у радовима И. Грицкат, тако и у многим другим случајевима о којима она није писала.

тј. као одредба усмерена на неки други члан или друге чланове у реченици“ (Грицкат 1989: 3).⁵

Међутим, ауторка открива једно глаголско значење „помоћу којег се може направити продор готово на сваком месту где придев пружа отпор при превођењу у прилог. То су глаголска значења „изгледати“, „деловати на чула“, „деловати уопште“ (1961в: 79). Такво значење Ирена Грицкат назива *значење уџиска на око*⁶, нпр.: *Ова врба сџоји џужно над рибњаком* или *Тужно сџава џрирода џод снегом*. Значењу *уџиска на око* Ирена Грицкат се враћала и у другим својим радовима, опчињена отварањем неочекивано великог броја прилошко-глаголских спојева омогућених тим значењем. Готово сваки придев се може адвербијализовати када се њиме одређује предикат (али и субјекат) у овом смислу.

И 1983. године, Ирена Грицкат размишља на сличан начин: „Прилози се не ’прилажу’ сваки пут уз глаголе у циљу сабирања значењских чинилаца (*снажно ѓрми* = грмљавина чији је интензитет снажан), већ се између њих и глагола понекад врше комбинације и рекомбинације значења које доводе до сугестивних појмовних једињења, до ’појмотворности’ (*виолеџино ѓрми* = грми из тешких, љубичастих, олујних облака)“ (Грицкат 1983: 4). Иако се у истраживањима није званично користила компоненцијалном анализом, Ирена Грицкат спонтано размишља структуралистички о комбиновању семантичких компонената.

7.3. *Семантика глагола*. Интересовање за прилоге проистиче, као што је већ речено, из занимања Ирене Грицкат за значења која се обликују у семантичким спојевима између двеју речи. Други важан повод за анализу прилошких значења лежи у чињеници што прилози тај спој обично остварују са глаголима, а то су речи које

⁵ У радовима И. Грицкат често се могу прочитати коментари општелингвистичког типа – о природи неких врста речи, о њиховој служби и употреби, о језику уопште. Те цртице су њени драгоцене прилози лингвистици. Понекад се у начину на који их износи, али и по њиховом садржају, осећа утицај њеног знаменитог учитеља Александра Белића.

⁶ Ирена Грицкат је имала ненадмашну способност запажања, издвајања, класификовања и именовања оваквих микросемантичких слојева као што је *значење уџиска на око*. О томе ће бити више речи у вези са типовима глаголских деминутивних значења.

су на различите начине увек биле у фокусу истраживања Ирене Грицкат. Посебно се бавила глаголским видом (и шире – ефектима глаголске афиксације) и глаголском деминуцијом (као и деминуцијом уопштено).

Питањем деминутивних глагола Ирена Грицкат је почела да се бави у свом антологијском чланку о овом питању из 1955. године. Повод за истраживање била је једна неочекивана разлика између руског и српског језика. Упадљиво је да руски језик поседује развијенији систем именичких и придевских деминутива него српски, међутим, у овом раду се запажа, а затим и доказује да је српски „далеко више од осталих словенских језика развио категорију деминутивних глагола“ (Грицкат 1955: 45). У раду се, затим, детаљно анализирају суфикси и префикси којима се у српском језику постиже глаголска деминутивност, а један од важних теоријских закључака, који привлачи пажњу, односи се на различиту природу префикса и суфикса у словенским језицима. Наиме, суфикси су празни елементи и њима се може дати она улога која им се намени. Префикси су, међутим, представљали праве речи са одређеном семантиком и њихово значење је морало утицати на значење глагола којима се придодају. „Када се још узме у обзир промена вида, нама је јасно да је префиксирани глагол доста удаљен од својег основног глаголског значења“ (Грицкат 1955: 90). Пошто је у овом раду пришла питању глаголске деминуција врло широко, дијахронијски и синхронијски, србистички и славистички, граматички и семантички, ауторка се вратила овом питању 1988. године, и овога пута само семантички обрадила афиксалне глаголске деминутиве. Уочено је да глаголски деминутиви немају обавезно деминутивно значење, већ врло широку палету семантичких реализација. Ирена Грицкат је исказала изузетан дар за фине семантичке нијансе учивши бројне значењске типове (Грицкат 1988). На пример: радња се врши на разним местима: *возикао се ѿамо-амо*; радња се врши у кратким одсецима: *куцка саѿи*; радња се врши у неједнаким размацима: *у ѿом седењу ѿоче се јавкаѿи умор*; радња се врши тише или тихо: *кашљуцала је слабашна дама*; радња се врши овлаш: *сѿаде ѿрсѿом койкаѿи ѿо ѿејелу*; радња се врши нервозно: *несѿрѿљиво је лујкала врхом десне ноге*; радња се врши кришом: *кад људи о чему ѳоворкају, нешѿо је у сѿвари*;

радња се врши ненаметљиво: *живуцкали ми њако, добро*; радња се врши ради одвраћања пажње: *џурка њисма у недра*; радња се врши недобронамерно: *људи нам нису наклоњени, џоворкају...*⁷

Проблему деминуције Ирена Грицкат приступа и 1995. године, али се овога пута више задржала на придевским и именичким деминутивима. Због будућих истраживача ваља нагласити њен став да „поједина значења која се добијају деминуцијским префиксирањем придева спадају међу најинтересантније проблеме на подручју српског језика“ (Грицкат 1995: 18). У том смислу, она посебно истиче специфичност префикса *њо-*.

За перфектизацију глагола и семантичке промене које она доноси Ирена Грицкат се интересовала више пута (нпр. Грицкат 1967б; 1985). Она запажа семантичке разлике међу глаголима насталим префиксацијом у руском и српском језику, и, као и у многим другим случајевима, разлика између ситуације у ова два језика инспирише је на истраживање. У раду из 1967. године полази се од претпоставке (са којом се не слажу сви проучаваоци) да се префиксацијом може остварити чист видски однос, исп. нпр. однос између глагола *њисањи* и *нањисањи*. У њеним радовима се због тога употребљава термин *чисња (џрамањичка) њерфекњизација*. Међутим, проблем српског глагола у односу на руски лежи у томе што је он у основном значењу често *хењеросемичан*, тј. могуће су различите аперцепције, перспективе, смерови или циљеви остварења глаголске радње. Због тога, глаголу *њерањи* одговарају два свршена корелата: *исњерањи* и *оњерањи*. „Хетеросемији имперфективних глагола у српском језику“, мисли И. Грицкат, „одговара хетероморфија перфективних.“ Руски глаголи су, према оцени Ирене Грицкат (1967б) *хомосеманњичнији* од српских, па тако, на пример, глаголу *знатњ* одговарају два корелата: *выгнњтњ* и *отогнњтњ*. Та два префиксирана глагола у руском језику не представљају само перфективне корелате имперфективног глагола, већ се префиксима у њих уносе и нова значења. Према томе, руски несвршени глагол је „шири, блеђи, генерализованији по својој семантици“, па га префикси усмеравају, док је српски глагол семантички разуђен. Из овога сле-

⁷ Тешко да би се у српској лингвистици могло наћи још много примера за овако танану семантичку класификацију.

ди дубље питање важно за лексикографе: „докле се у тој хетеросемији морају посматрати појединачна подзначења глагола, а одакле почиње разлика у аперцепцијама истих радњи?“ (Грицкат 1967б: 122).⁸ Видско парњаштво је предмет интересовања Ирене Грицкат и 1985. године. Поставља питање због чега према неким свршеним глаголима у речницима нема несвршених облика. За одговор на ово питање подаци у речнику понекад дају одговор, а понекад наводе на погрешан траг. Нашу пажњу је посебно привукла констатација да лексикографи понекад немају у грађи доказа да постоји несвршен глагол према неком свршеном, па се у неким случајевима одлучују, а у неким се не одлучују, да уведу несвршени парњак. Ако је тако, онда су и лексикографи понекад ствараоци нових речи.

Када је реч о испитивању глагола, не може се изоставити ни подсећање на рад Ирене Грицкат о развоју значења глагола *имати*. У тај глагол сливају се два прасловенска глагола: *jeŕi (узети, capere) и *imeti* (поседовати, habere). У неким језицима за ова два појма постоје два глагола, а у српском су сливени у један. Издвојићемо само нека врло инспиративна размишљања и коментаре о развоју значења овог глагола. Семантичку ширину овог глагола Ирина Грицкат објашњава и тиме што се „појам поседовања распростро [...] уопште на представу о односу између субјекта и било каквог другог предмета ако код субјекта постоји заинтересованост, став према предмету“ (Грицкат 1961г: 69) Према Маслову, поседовање у широком смислу је и извесна заинтересованост лица за радњу или њене резултате, као постојање радње у сфери субјекта, најзад као моменат емоционалног односа према ономе што се саопштава. „*Имам сиремљену лађу*, чак ни у моменту конструисања такве реченице, није значило да је спремљена лађа својина говорникова: спремљена лађа или спремљеност лађе била је само предмет говорниковог интереса“ (Грицкат 1961г:

⁸ И. Грицкат се бавила и једном појавом која је слична хетеросемији у свом раду о стилским фигурама у светлу језичких анализа (1967). Појаву семантичке разуђености, широкозначности једне лексеме и немогућности утврђивања пута којим су се значења развијала, назвала је *илајтисемија*. Придев *велик*, на пример, има у 14 тачака укупно 29 значења и сва су она „у ствари само могућности различитих номинација једне исте основне представе, зависно од тога с којом речју та основна представа контактира.“ Појава платисемије је везана за глаголе, именице и придеве најширег значења.

71). Морамо се задржати на још једној суптилној анализи значења глагола *имајти* у реченици: „*Имаш дуго да чекаш*: то не значи да саговорник нешто има или нема, он и не може 'имати' одсечак времена, већ значи да му тај дуги одсечак времена (до неког рока) предстоји, нимало 'његов', али испуњен његовим чекањем. Објективно стање ствари и субјективно поимање разних односа, од којих неки могу да се схвате и као поседовање, преплићу се, и у изражавању долази до померања значења глагола о коме је реч“ (Грицкат 1961г: 70). Ова размисљања превазилазе лингвистичку анализу и у својој суштини су филозофска.

7.4. *Антонимија*. Од свих парадигматских лексичких односа пажњу Ирене Грицкат највише је привлачила антонимија. Њоме се први пут бавила 1961. године замисливши се над проблемом супротности у реалном свету. Запазила је да је тај појам релативан у реалности, али да то не сме бити у лингвистици. Поставила је задатак за даља истраживања о томе да ли се негацијом именица, придева и глагола увек добија антоним. Делимичан одговор на ово питање дала је у следећем раду из 1961. године (Грицкат 1961б). Инспирацију за њега је пронашла у разлици између српског и руског језика која се састоји у томе што се у српском језику речца за негацију користи обично уз глаголе, а ретко уз придеве и именице, док се у руском језику користи уз све три врсте речи. Ситуација у српском језику је наслеђена из прасловенске епохе, док је ситуација у руском иновација. Године 1989. Ирена Грицкат повезује питање синтагматских и парадигматских односа тако што анализира прилошке антониме и њихов утицај на значења глагола уз које се користе. Запазила је да антонимични прилози често не стоје у семантичкој равнотежи.

8. ЗАКЉУЧАК. Уместо закључка о значају и вредности семантичких истраживања Ирене Грицкат, уместо опаске о општем утиску који носи читалац док чита њене радове, навешћемо кратак одломак из аутобиографске књиге *У лебдивом ходу* (1994: 220). Професор Упоредне граматике је у расправи с једним студентом, колегом Ирене Грицкат, рекао: „Према усвојеним начелима, са сигурношћу се нешто може говорити само у математици. Ни у граматици. Ни у политици.“ „Пошто сам с њиме била у срдачним односима“, наставља Ирена Грицкат, „упитала сам га једном који је, у

ствари, смисао тих апстрактних наука каква је, на пример, његова Упоредна граматика. Одговор је гласио да баш такве науке подижу част човековог духа: када се дух надмоћно труди око нечега чиме се не окоришћује. Заувек се урезала у мене та идеја.“ Управо ту идеју има и читалац радова Ирене Грицкат: да они подижу част духа.

Цитирана литература

- Грицкат, Ирина. „Поводом једног покушаја примене структуралистичког метода на проблеме словенског глагола.“ *Јужнословенски филолоџ XX (1953–1954): 307–332.*
- Грицкат, Ирина. „Деминутивни глаголи у српскохрватском језику.“ *Јужнословенски филолоџ XXI (1955): 45–96.*
- Грицкат, Ирина. „О антонимији.“ *Зборник Мајнице српске за филолоџију и лингвистику 4–5 (1961): 87–90.*
- Грицкат, Ирина. „О неким проблемима негације у српскохрватском језику.“ *Јужнословенски филолоџ XXV (19616): 115–136.*
- Грицкат, Ирина. „Прилози и њихов однос према придевима и придевским значењима.“ *Наш језик н. с. књ. XI, св. 3–4 (1961в): 69–80.*
- Грицкат, Ирина. „Развој значења глагола *имајти*.“ *Радови: Научно друштво Босне и Херцеговине, књ. 8, Одељење историјско-филолошких наука; књ. 6 (1961г): 67–81.*
- Грицкат, Ирина. „О једној особености прилога и прилошких синтагми у српскохрватском језику.“ *Наш језик н. с. књ. XII, св. 3–6 (1962): 78–89.*
- Грицкат, Ирина. „Префиксација као средство граматичке (чисте) перфектизације.“ *Јужнословенски филолоџ XXVII, св. 1–2 (1966): 185–223.*
- Грицкат, Ирина. „Стилске фигуре у светлу језичких анализа.“ *Наш језик н. с. књ. XVI, св. 4 (1967): 217–235.*
- Грицкат 1967б: Ирина. „Шта даје за проучавање глаголске семантике чиста (граматичка) перфектизација путем префиксације.“ *Наш језик н. с. књ. XVI, св. 3 (1967б): 119–126.*
- Грицкат, Ирина. „Лексикографски поступак у речницима САНУ и ЈАЗУ: показан на глаголима са префиксом 'за'.“ *Наш језик н. с. књ. XXV, св. 1–2 (1981): 3–23.*

- Грицкат, Ирена. „О прилозима у српскохрватској лингвистичкој науци.“ *Јужнословенски филолоџ XXXIX* (1983): 1–41.
- Грицкат, Ирена. „Одлике глаголског видског парњаштва као семантички индикатори.“ *Зборник Мајнице српске за филолоџију и лингвистику* 27–28 (1985): 197–203.
- Грицкат, Ирена. „Експресивне синтагме са генитивима у српскохрватском језику.“ *Јужнословенски филолоџ XLII* (1986): 71–93.
- Грицкат, Ирена. „Значења афиксалне глаголске деминуције.“ *Први лингвистички научни скуп у спомен на Радосава Бошковића*. Титоград: ЦАНУ, 1986: 131–139.
- Грицкат, Ирена. „Прилошке речи посматране кроз феномен антонимије.“ *Јужнословенски филолоџ XLV* (1989): 161–172.
- Грицкат, Ирена. *У лебдивом ходу*. Нови Сад: Матица српска, 1994.
- Грицкат, Ирена. „О неким особеностима деминуције.“ *Јужнословенски филолоџ LI* (1995): 1–30.
- Грицкат, Ирена. „Шта све значи 'значити'?“ *Из књижевности: зборник радова у часопису Предрага Палавесцре*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1997: 395–399.
- Грицкат, Ирена. „Појаве метафоричности у прилозима.“ *Јужнословенски филолоџ LVI*, св. 1–2 (2000): 301–309.
- Грицкат, Ирена. „Семантички потенцијали у неким непроменљивим речима.“ *Српски језик V*, св. 1–2 (2001): 221–226.
- РАДОВИЋ-ТЕШИЋ, Милица: „Разговор с академиком Иреном Грицкат.“ *Наш језик* књ. XL, св. 1–4 (2009): 127–131.

Резюме

Райна Драгичевич

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ИРЕНА ГРИЦКАТ

В работе говорится о семантических исследованиях Ирены Грицкат. Классифицируются главные мотивы и темы ее исследований, обобщаются их результаты. Также указывается на значение 60-тых годов прошлого века для творчества Ирены Грицкат, определяется ее позиция по отношению к доминантным направлениям лингвистики и языковедческой литературы.